

Ernesto Laclau: Emancipace a radikální demokracie.

Překlad Jan Bíba a Josef Fulka.

1. vydání. Praha: Karolinum, 2013, 202 stran, ISBN 978-80-246-2163-0.

Tvorba argentinského rodáka Ernesta Laclaua patří k hlavním pilířům současné levicové scény a radikální postmarxistické teorie minimálně od osmdesátých let, kdy spolu s Chantal Mouffeovou sepsali přelomové dílo *Hegemony and Socialist Strategy*. K jeho dalším vynikajícím knihám patří například *Contingency, Hegemony and Universality* (spolu se Slavojem Žižkem a Judith Butlerovou) nebo *On Populist Reason*. Laclau, který zemřel loni v dubnu, byl vynikajícím akademikem, dlouhodobě působícím především v anglickém Essexu, kde pomohl založit takzvanou *essexskou školu diskurzivní teorie*. Současně byl ale bytostně spjat s politickou praxí. Výrazně ovlivnil latinskoamerickou politiku a byl velkou inspirací i pro současná evropská hnutí, jako je Syriza nebo Podemos.

Knih *Emancipace a radikální demokracie* není klasickou monografií, ale kompilací devíti esejů, z nichž sedm sepsaných mezi lety 1989 a 1995 původně vyšlo v anglickém originále *Emancipation(s)*. Zbylé dva překlady pak přidal Jan Bíba jako ukázkou Laclauovy pozdější tvorby. Jak už z názvu vyplývá, primární pozornost je věnována především konceptu emancipace, který Laclau zbavuje ekonomického determinismu klasické marxistické tradice. Pro jeho uchopení v duchu postmarxismu se pak Laclau výrazně zabývá především paradoxním vztahem univerzálního a partikulárního, hegemonií, prázdnými signifikanty a jejich důsledky pro chápání demokracie či populismu. Důležitým tématem, které rámuje Laclauův teoretický projekt, je snaha o radikalizaci liberálnědemokratické praxe pomocí terminologie poststrukturalistické levice. Liberálnědemokratický příslib svobody a rovnosti pro všechny je dle Laclaua nejradikálnějším uspořádáním společnosti, jen v jeho současné podobě nemůže být naplněn, neboť oba přísliby jsou artikulovány v podobě posesivního individualismu.

Z hlediska struktury knihy předchází Laclauovým kapitolám zvláštní sekce sepsaná Janem Bíbou, který nám poskytuje základní konceptuální slovník a historický a teoretický kontext, v němž Laclau píše. V první kapitole Laclau poukazuje na fakt, že koncept emancipace je výsledkem historicky nahodilých sociálních bojů a lze ho ztotožnit mnohdy s protichůdnými trendy. Pokouší se tak podkopat racionalistickou vizi emancipace. Tvrdí, že koncept emancipace se „*konstituoval spojením dvou neslučitelných myšlenkových linií: jedné, která předpokládá objektivitu a plnou reprezentovatelnost sociálna, a druhé, jejíž podstata spočívá v tom, ukázat, že je zde jistá propast, která činí jakoukoliv sociální objektivitu v posledku nemožnou*“ (s. 38). Laclauovi je ovšem blízko, že se tento paradox nesnaží překonat a vychýlit emancipaci k jednomu pólu, ale naopak přijímá tuto neslučitelnost jako výchozí bod. „*Emancipace znamená zároveň radikální fundaci a radikální vyloučení*“ (s. 38). Klíčové je si uvědomit, že to, co není logicky soudržné, může mít sociálně reálné emancipační důsledky. Laclau pak demonstruje, jak s touto nerozhodnutelností mezi oběma póly nakládaly tradiční radikálně emancipační diskurzy, ať už v podobě křesťanské spásy, nebo sekulární eschatologie marxismu. Z jejich rozboru pak vyvozuje klíčové poselství, a sice že osud emancipace je spojen s osudem univerzálního. Univerzální se však může vynořit jen z partikulárního a není předurčitelné, jaký partikulární obsah bude univerzální symbolizovat. Laclau shrnuje svou definující pozici takto: „*Vztah mezi univerzálním a partikulárním závisí na kontextu sociálního antagonismu a je, přísně vzato, hegemonickou operací*“ (s. 47).

V druhé kapitole se autor zaměřuje na otázky identity v kontextu paradoxního vztahu mezi univerzálním a partikulárním a táže se, zdali jde o vztah vzájemného vyloučení. Podobně jako v první kapitole se Laclau obrací k dějinám západního myšlení a dívá se na různá pojetí tohoto vztahu, specificky na klasickou antickou filozofii, křesťanskou tradici

a moderní racionalismus, který vrcholil v díle Karla Marxe. Marxistické myšlení se zprvu snažilo překonat logiku křesťanského vtělení Rozumem, ovšem tento krok se nevydařil a „univerzální třída“ byla jen univerzalizací partikularismu Evropy 19. století. Racionalistická tradice tak nikdy nepřekročila puklinu mezi univerzálním a partikulárním. Laclau se nakonec obrací k závěru, že trhlina mezi univerzálním a partikulárním je nepřekonatelná. Ovšem odmítnutí univerzálního a plné přijetí ryzích partikularismů nevidí jako východisko, ale považuje to za „sebezničující podnik“ (s. 59), který by nutně implikoval i přijetí práva na sebeurčení reakčních skupin. Současně důraz na partikularismus často schovává mocenský vztahy dominance za masku diference – příkladem budiž apartheid. Laclau pak buduje argument pro svou vizi vztahu mezi univerzálním a partikulárním, kterou prezentuje tak, že „univerzální je symbolem chybějící plnosti a partikulární existuje pouze v kontradiktorním pohybu, v němž se diferenční identita předpokládá a zároveň se prostřednictvím svého zařazení do nediferenčního média ruší“ (s. 61). Ve zbytku kapitoly se pak Laclau věnuje důsledkům vyplývajícím z této teze pro otázky identity v kontextu multi-kulturních společností Západu. Hlavním důsledkem je především to, že progresivní politika nemůže spočívat v tvorbě identity uzavřením se, neboť nakonec jde spíše o obhajobu *statu quo* než o emancipaci.

Třetí kapitola je věnovaná dvěma klíčovými konceptům Laclauovy teorie, tedy *prázdnému signifikantu* a *hegemonii*. Prázdný signifikant je jednoduše signifikant bez signifikátu. Může se vyjevit, jen když se v signifikaci objeví nějaká strukturní nemožnost, která se projevuje jako subverze struktury znaku. Laclau tvrdí, že hranice znakového systému se ukazují jen jako zhroucení procesu signifikace. Laclauovy myšlenky se znovu prezentují jako paradox, který je třeba přijmout: „hranice, které tvoří podmínku možnosti znakového systému, jsou zároveň tím, co tvoří podmínku nemožnosti zastavení nepřetržité expanze procesu signifikace“ (s. 70–71). Hranice jsou pro Laclaua vždy antagonistické, vždy předpokládají vyloučení, ale také vnášejí do systému diferencí logiku ekvivalence, neboť to, co je vyloučené, stojí na jedné straně hranice. A právě tato ambivalence utváří systém, který vždy stojí na vyloučení (čistého bytí) a nemá pozitivní základ. Prázdný signifikant poukazuje k *reálné* nemožnosti. Laclau odpovídá na otázku, proč přebírá v určitých momentech roli reprezentace určitý signifikant, a ne jiný, rozpracováním konceptu hegemonie, respektive hegemonického vztahu. Laclau zde navazuje na Rosu Luxemburgovou a shrnuje její argument takto: „v atmosféře krajního útlaku bude jakákoliv mobilizace sledující nějaký dílčí cíl vnímána nejen jako něco, co je ve vztahu ke konkrétnímu požadavku, ale také jako akt opozice vůči systému“ (s. 74). A právě sdílený odpor vůči útlaku – společný nepřítel – konstituuje dílčí požadavky jako ekvivalentní. Každý dílčí boj tak může reprezentovat celkovou opozici. Vztah ekvivalence a diference je to, co Laclau nazývá hegemonickým vztahem, a prázdný signifikant je jeho podmínkou. Laclau tedy hegemonii na rozdíl od předchozích přístupů nahlíží „z pozice sociální produkce prázdných signifikantů“ (s. 78).

Ve čtvrté kapitole Laclau opět rozehrává interakci mezi univerzálním a partikulárním a zapojuje je jako nástroje v řečových hrách, respektive debatách o multikulturalismu. Navazuje na úvahy již výše zmíněné, zdali je vůbec možná ryzí partikularita. Postupně tuto možnost vyvrací. Uznává, že samotné úvahy o oddělených identitách jsou konstituovány sdíleným diskurzem kulturního pluralismu (s. 82). Laclau také dodává, že část definice identity vždy vyžaduje odvolat se k něčemu, co tuto identitu překračuje. Laclau přidává postřeh, že změna postavení ve vztazích útlaku také vyžaduje změnu identity, tak jak je teď. „Vítězství na základě již získané kulturní autenticity není možné“ (s. 84). Hybridizace je pak základem formování politických identit. Druhou jazykovou hrou, kterou zde Laclau řeší, je postmoderní kritika fundacionalismu a role kontextu. Laclau přijímá kontextuální ukotvení pravdy a nesouměřitelnost kontextů a v tomto ukotvenou obhajobu kulturního pluralismu. Současně však zdůrazňuje problém vymezení hranic kontextu, poté co dekonstruujeme základ, na němž by se hranice mohly vytyčit. Laclau ovšem konstatuje,

že to lze i při absenci základu vymezením radikální jinakosti jako hrozby. Z tohoto plyne, že vyloučení je formující pro každou identitu a takto ustavená hranice činí všechny difference ekvivalentní. Laclau také tvrdí, že jednotlivé partikularity pak budou nahodile zabírat funkci reprezentace systému. Jeho hlavní závěr je: „*ve společnosti, v níž je její plnost – moment univerzálnosti – nedosažitelná (a to je v posledku případ každé společnosti), vztah mezi univerzálním a partikulárním je hegemonickým vztahem*“ (s. 88). Vychází z řečových her multikulturalismu a antifundacionalismu, Laclau obhajuje nutnost prvku univerzality, ovšem nikoliv jako prvotního principu či esence, ale jako prázdného místa sjednocujícího řadu ekvivalentních požadavků (s. 90). Laclauův univerzalizmus tudíž nemá žádný apriorní obsah. Funkce univerzalizmu se vyčerpává „*v zavádění řetězce ekvivalencí do zcela jinak diferenčního světa – vyčerpává se v momentu hegemonického seskupení a artikulace*“ (s. 92).

Pátá kapitola je vlastně recenzí na Derridovo dílo *Přízraky Marxe* (Derrida 1993), v níž Laclau vyzvedává hlavně dva momenty: logiku přízraku a kategorii mesianismu. Přízrak je paradoxní entitou, která není ani tělem, ani duší, a narušuje čas. Derrida tvrdí, že samotnou přízračnost najdeme i v srdci Marxovy teorie – v pojetí konstituce sociálního pouta. Na počátku jakékoliv identity stojí „*vykloubený čas*“, jakýsi konstitutivní anachronismus, který nás jako přízrak pronásleduje. Marx se ovšem snaží zavést čistě ontologickou společnost, která tento přízrak překoná. Pro Laclaua je ovšem přízračnost konstitutivní pro politiku. Na pomoc si bere derridovskou dekonstrukci, ovšem tvrdí, že dekonstruovat lze vícero směry, a koriguje ji hegemonickou logikou. Přijímá, že přízračnost je vlastně oslabená forma inkarnace, a tvrdí, že „*hegemonický vztah je takový, v němž se jisté tělo prezentuje jako inkarnace jistého ducha*“ (s. 109). Ovšem jsou zde i další těla, která chtějí zhmotnit tohoto „*ducha*“, což mu dává určitou autonomii. K této autonomizaci dochází uvnitř přízračnosti, aniž by „*duch*“ musel dosáhnout plné identity. V další části kapitoly pak Laclau rozebírá politické důsledky dekonstrukce Marxova díla, zejména Derridovo připodobnění náboženství a marxismu na základě mesiášské eschatologie. Derrida odmítá představu mesiášství jako konkrétního hnutí, ale tvrdí, že mesiášství je slib jako otevřenost „*jinému*“ a „*nepředvídatelnosti*“ (s. 111), což znemožňuje uzavření přítomnosti do sebe. A z této vize mesiášství pak vyvozuje politické důsledky v podobě demokracie *à venir*, tedy demokracie, která má teprve přijít. Laclau ovšem kritizuje Derridu za to, že spojuje na jedné straně dekonstruovanou představu mesiášství jako slib otevřenosti, a na druhé straně tento slib napojuje na demokracii *à venir*, jež do značné míry vstřebává klasické pojetí emancipace, „*kteřé má konkrétní obsahy a teleologickou eschatologii*“ (s. 113). Na druhou stranu Laclau kritizuje i Derridův přechod od nemožnosti uzavření přítomnosti v ní samé k eticko-politickému imperativu udržování otevřenosti vůči jinakosti. Tento krok se zdá Laclauovi nelegitimní, neboť nerozhodnutelností lze obhájit i totalitarismus. Tvrdí, že aby z nemožnosti uzavření se vyplývala oddanost demokratické vizi, pak je třeba k dekonstrukci něco přidat. K „*demokratičtější společnosti můžeme dospět jen díky pluralitě aktů demokratizace*“ (s. 117).

V šesté kapitole se Laclau věnuje především konceptu moci a reprezentace v postmoderní situaci. Laclau se nejprve zabývá vytyčením základních pilířů moderního politického myšlení a hned nato dodává, že určité směry postmoderny stavějí na radikální negaci modernity, čímž ale stále stavějí na jejích základech. Laclau tvrdí, že namísto převrácení obsahů je třeba „*dekonstruovat půdu, z níž modernita i postmodernita vyrůstá*“ (s. 124). Kategorie modernity nejsou uceleným projektem, ale výsledkem nahodilých artikulací a tato reflexe otevírá možnosti nových nahodilých artikulací. Rozhodující úlohu v tomto novém projektu hraje komplementarita hegemonie a dekonstrukce. Dekonstrukce odhaluje nahodilost určitého spojení a to, že se uskutečnila pouze jedna z možných cest, vidí Laclau jako důsledek hegemonie. Po tomto exkurzu se vrací k základní otázce, jak překonat horizont modernity a neskloznout k postmodernímu nihilismu. Důležitou roli zde hrají koncepty moci a reprezentace. Laclau považuje reprezentaci v dnešních

fragmentovaných společnostech za klíčovou a konstitutivní pro utváření vůle. Jeho cílem není reprezentaci eliminovat, ale zmnožit body, okolo nichž funguje. Pro Laclaua to není únik od opravdové demokracie, ale naopak přiblížení k ní. Demokracie nespočívá v konkrétním obsahu, ale v soupeření mezi různými obsahy, které se snaží vyplnit trhlinu v identitě společenských aktérů. Pro Laclaua „*demokracie existuje jen tehdy, když existuje uznání pozitivní hodnoty rozkloubené identity*“ (s. 138).

V sedmé kapitole se Laclau vymezuje vůči Rortyho konceptu *liberální utopie*. Jeho cílem je redefinovat liberální rysy Rortyho projektu v duchu radikální demokracie a svou kritiku opírá především o Rortyho knihu *Nahodilost, ironie a solidarita* (Rorty 1996). V prvním oddílu shrnuje Rortyho filozofii nahodilosti jazyka, odmítající jazyk jako reprezentaci vnější reality. Stejně tak shrnuje jeho pojetí nahodilosti *jáství*, vycházející z Nietzscheho a Freuda. Hlavním cílem je pak především rozbor nahodilosti společenství. Rorty chce reformulovat demokratický projekt antifundacionalistickým slovníkem. Tvrdí, že snaha položit filozofické základy je medvědí službou, protože to předem strukturuje témata a odpovědi. Základ liberální společnosti tkví pro Rortyho naopak v tom, že „pravdou“ je to, co je tak označeno jako výsledek střetu starých a nových slovníků. Dle Rortyho spočívá ideální liberální společnost spíše v přesvědčování, reformě a v otevřeném jazykovém střetávání dřívějších zvyklostí s novými (s. 148). Laclau souhlasí s celou řadou Rortyho názorů, ovšem kritizuje vnitřní nekonzistenci Rortyho „ideální společnosti“. Vymezuje se zejména proti ostré dichotomii donucování–přesvědčování a revoluce–reforma. Laclau tvrdí, že každé přesvědčování obsahuje prvek donucení, a přijmeme-li to, „*je třeba se spíše zabývat tím, které druhy jsou přípustné a jak je donucování organizováno*“ (s. 151). Obdobně Laclau podkopává revoluci jako cestu znovuzaložení společnosti, současně však odmítá představu, že by reforma neobsahovala násilí. Na tomto základě pak staví proti liberální utopii svou utopii radikální demokracie. Ta se liší tím, že přijímá sociální antagonismus, tedy že neusiluje o eliminaci moci, ale naopak ji považuje za konstitutivní.

V osmé kapitole Laclau především demonstrovuje význam hegemonického spojení pro demokratickou politiku. Reaguje tím zejména na pochybnosti spojené s otázkou fragmentace politických aktérů a rozpadu modernistických diskurzů. Laclau má za to, že fragmentace a diference mohou vést k prohloubení demokratické zkušenosti. Ovšem pro obhájení této teze je třeba si uvědomit bytostnou dvojnásobnost demokracie. Ta na jednu stranu usiluje o univerzalitu bez hierarchií, ale na druhou stranu v ní jde i o rozšíření rovnosti do sfér, kde doposud tato hodnota nehrála roli, tudíž reflektuje i diference. „*Demokracie vyžaduje jednotu, ale ta je myslitelná pouze prostřednictvím rozmanitosti*“ (s. 165). Tento konstitutivní paradox je třeba přijmout, nikoliv jej popírat. Laclau propojuje demokracii a hegemonické spojení tak, že demokracii vnímá jako „*režim, který činí nahodilý charakter hegemonického spojení zcela zřejmým*“ (s. 167).

Poslední kapitola je věnována Laclauově specifické konceptualizaci populismu, při které se opírá o logiku diference a ekvivalence. Pokud je individualizovaný požadavek ze strany autorit uspokojen, pak můžeme hovořit o logice diference. Pokud ovšem k jeho uspokojení nedojde a takto neuspokojených požadavků je více, začnou tyto požadavky sdílet negativní rozměr frustrace s režimem moci, čímž je aktivována logika ekvivalence založená na společné frustraci a dílčí požadavky postupně utvářejí řetězec ekvivalence. Stejně jako se liší logika, liší se i subjekt. Zatímco diferenční subjekt nazývá Laclau *demokratický*, seskupení vícero z nich je nazváno *lidovým subjektem*. Pro vynoření lidového subjektu je třeba vymezit hranice mezi ním a utlačující mocí. Tato hranice pak mění povahu požadavku z žádosti na nárok, který má antiinstitucionální charakter. Řetězení neuspokojených požadavků má důsledky i pro chápání moci. Moc se totalizuje jako všeobecný nepřítel společnosti, která stojí proti ekvivalentním požadavkům na druhé straně hranice. Populismu se tak vyjeví, jen když existují praktiky konstituující lidový subjekt. Výhodou takového pojetí populismu – jako způsobu artikulace – je, že je schopné uchopit to, že se populistická hnutí mohou vynořit z kterékoliv části společnosti.

Ačkoliv kniha není jednotným celkem, jednotlivé eseje působí koherentně a systematicky zachycují klíčová témata a koncepty, kterými se Laclau zabýval. Zejména pak vztah univerzálního a partikulárního a koncept hegemonie působí jako vodítko v celé knize. Za určitou slabinu se dá považovat obtížný a hutný, kondenzovaný jazyk, který není úplně snadno přístupný, zejména pokud se čtenář setkává s Laclauovou prací poprvé. Celkově je *Emancipace a radikální demokracie* zejména teoretickou prací a může působit dosti abstraktně, je třeba si však uvědomit, že všechny eseje reagují na události doby od pádu Sovětského svazu přes konec apartheidu až k debatám o multikulturalismu nebo latinsko-americkém populismu. Největším přínosem knihy je, že Laclau oživuje radikální teorii pro období *konce dějin*, kdy je jí v kontextu neoliberální dominance a úpadku marxistické ideologie po konci studené války potřeba více než kdy předtím. Kniha je povinnou četbou pro všechny studenty i zkušené akademiky zabývající se radikálním politickým myšlením, (post)marxistickou levicovou tradicí, teorií demokracie a diskurzivní analýzou. Nabízí také užitečnou optiku těm, kteří studují radikální sociální hnutí a populismus nebo se v nich angažují, ať už v Jižní Americe, či v Evropě – například v podobě Syrize či Podemos, na které měly Laclauovy teze výrazný vliv.

Jan Blažek

Literatura

- Derrida, Jacques (1993): *Spectres de Marx*. Paris: Galilée.
- Rorty, Richard (1996): *Nahodilost, ironie, solidarita*. Praha: Pedagogická fakulta UK.